

Трибуна Докторанта

О. Дашковська, доцент НЮА України

Гендерна рівність в умовах модернізації ісламу: правові аспекти

Правове становище жінки в країнах мусульманської правової сім'ї визначається релігійною догматикою, яку покладено в основу загальних принципів правового регулювання. У четвертій сурі Корану «Жінки» (айат 38; 34) зазначено: «Чоловіки стоять над дружинами тому, що Аллах дав одним переваги перед іншими, і тому, що вони утримують їх із свого майна. І порядні жінки побожні, зберігають таємне в тому, що зберігає Аллах. А тих, непокори яких ви боїтеся, умовляйте і залишайте їх на ложах і вдаряйте їх. І якщо вони покаються вам, то не шукайте шляхів проти них...»¹ Цей вірш, здавалося б, досить зрозуміло говорить про нерівність і залежне від чоловіка становище жінки. Однак коментатори Корана протиставляють цитованому фрагменту інше: «І відповів їм Господь їх: Я не згублю діянь жодного з ваших постатей — ні чоловіка, ні жінки. Єдині ви від інших» (III, 193; 195). Цей вірш та інші пояснення прихильники модернізації ісламу тлумачать як вказівку на рівноправність чоловіків і жінок.

Мусульманська реформація, що почалася на межі XIX—XX ст., була релігійно-політичним рухом, спрямованим на пристосування ісламу та його інститутів до потреб нових суспільних відносин буржуазного характеру². Причому питання про вдосконалення соціально-правового становища жінки висувалося як один з аспектів відродження арабської нації. Національна самосвідомість, вірність традиціям, повага до предків, любов до батьківщини — ці якості закладаються в сім'ї, де жінка відіграє провідну роль, виховуючи зазначені цінності у своїх дітях. Тому впровадження окремих ознак гендерної рівності в мусульманське суспільство сприймається громадськістю як важлива умова прогресивного розвитку суспільства.

¹ Коран / Пер с араб. И. Ю. Крачковского. — М., 1990.

² Див.: *Малюковський М. В.* Начальный этап мусульманской реформации в Египте // Учен. зап. ин-та востоковедения. — М., 1959. — Т. XVII — С. 110.

Найбільш яскравою особистістю мусульманської реформації був Мухаммад Абдо, головний муфтії Єгипту, який неодноразово висловлювався за розкрячення жінок, заборону багатоженства, надання жінці права на освіту тощо. Інтерпретуючи аят 3 сури 4 Корану, він пояснював, що багатожлибність не відповідає інтересам приватних власників, які не бажають дробити своє майно між численними дітьми від різних дружин. Як приклади Абдо наводив положення закону про спадкування і закликав мусульман до одношлюбності. Він писав, що на зорі ісламу багатоженство було не тільки припустимим, а й корисним, тому що в шлюбному союзі зміцнювалася віра в єдиного Бога і затверджувалася в душах чоловіків і жінок... але що стосується сьогодення, то кожна з дружин зазіхає на права дітей від інших дружин, тим самим зменшуючи любов дружини до чоловіка, що приводить до занепаду сім'ї¹.

Як аргумент на користь моногамії Абдо використовував норми шаріату і мусульманської моралі. Посилаючись на Коран (сура 4, аяти 28–32), він зазначав, що хоча жінка і стає високоморальною особою в шлюбі, тому що попадає під опіку і захист чоловіка², проте багатоженство приводить до руйнування сім'ї та нації, оскільки бідняки, повторюючи багатіїв і не маючи можливості утримувати чотирьох дружин, розлучаються. Від цього страждають діти і занепадає нація в цілому. Абдо розробив і запропонував нові правила утримування дружини і дітей та новий порядок розірвання шлюбу. Важливим моментом у цій фетві є визнання за жінкою права на розірвання шлюбу, що було великим кроком уперед для мусульманського суспільства.

Ідеї Абдо щодо становища жінки були підтримані відомим єгипетським громадським діячем, юристом, радником апеляційного суду Касимом Аміном, який рішуче виступав проти носіння покривала, вважаючи його символом дурості, слабості і приниження жінки³. Він наполягав на прийнятті закону, який би скасував самітництво і носіння покривала. Як юрист Амін переконливо обґрунтовував переваги одношлюбності, вимагаючи надання жінці права на розлучення. Він доводив, що чоловічий егоїзм породив переконання, начебто аллах при створенні людини надав розум і чесноти чоловікові, тому жінка через слабості свого розуму і природні вади повинна жити в підпорядкуванні

¹ Цит. за: Малюковський М. В. Вказ. праця. — С. 200.

² Див.: *Мухаммад Абдо.* Пятая часть комментариев к благородному Корану. — Египет, 1328 год Хиджры. — С. 3.

³ Див.: *Касим Амин.* Освобождение женщины. — Каир, 1899. год Хиджры. — С. 25.

чоловіку. Чоловікам важко визнати в жінці рівноправну істоту, оскільки тільки учора вона була їх майном¹.

Подальший прогресивний розвиток арабського суспільства Амін пов'язував зі звільненням жінки від чоловічої залежності шляхом модернізації традицій і методів її виховання. Він був переконаний, що поліпшення виховання жінки буде корисним як для окремої сім'ї, так і для суспільства в цілому.

Нові суспільно-економічні відносини вимагали залучення жінок у громадське життя як освічених фахівців. Тому в 1908 р. у Каїрі було відкрито університет зі спеціальним факультетом для жінок, який відвідувало 200 юнаків і 27 дівчат. Незважаючи на те що навчальну програму жіночого факультету було розраховано на підготовку не фахівців, а зразкових матерів сімейства, сам факт відкриття такого факультету був прогресивним явищем.

Діяльність мусульманських реформаторів XIX — початку XX ст. підготувала сучасну концепцію модернізації ісламу, де жіноче питання знайшло подальше теоретичне обґрунтування. Але боротьба прогресивних сил за його радикальне вирішення зустріла опір з боку клерикальних шарів арабського суспільства, зацікавлених у збереженні традиційних поглядів на місце і роль жінки в суспільстві. Мусульманське духовництво, враховуючи настрої віруючих, переглянуло деякі положення ісламу. На Афро-Азійській ісламській конференції, яка відбулася в 1965 р., вперше в історії міжнародних мусульманських конференцій було прийнято резолюцію про становище і роль мусульманських жінок. Урядам мусульманських країн було запропоновано розглянути питання про поліпшення становища й умов життя мусульманок. У загальних рекомендаціях учасники конференції звернули увагу на необхідність забезпечення участі жінок у всіх напрямках суспільного й економічного життя, надання їм права на освіту, в тому числі вищу, права на розлучення, права на участь у виборчих процесах, а також на захист цих прав у державних органах².

Сучасні мусульманські ідеологи, розглядаючи правове становище жінки на основі окремих глав Корану, стверджують, що Аллах зрівняв жінок і чоловіків в їх правах, починаючи з того моменту, коли вони спільно присягнули пророку в покірності та одержали однакові права для участі в громадських справах. Так, мусульманський ідеолог Афіф Абд аль-Фаттах Таббарах, посиляючись на аят 71 сури 9, писав, що в

ньому виражені взаємозалежність чоловіка і жінки та їх співпраця в суспільних справах, тому що жінці надане право вибирати між праведними і гріховними справами, а це доказ рівноправності в громадському житті¹. Важливим моментом визнання за жінкою рівних з чоловіком прав учений вважав заборону «примушувати жінку до проституції з метою збагачення чоловіків» (аят 33 сури 24).

Саїд Кутб у роботі «Соціальна справедливість в ісламі», погоджуючись з тим, що іслам зрівняв чоловіка і жінку в правах, заперечував, що жінка зазнає в суспільстві дискримінації за ознакою статі. Він вважав, що іслам якщо і встановлює перевагу чоловіка, виходячи з його природних даних, то це не позначається на становищі обох статей у суспільстві². На його думку, «чоловік і жінка рівні в усьому: у виконанні релігійних і суспільних обов'язків, у володінні власністю та економічних правах. А якщо чоловіку належить частка спадщини в два рази більша за жінку, то це зумовлено його обов'язком утримувати дружину і дітей»³. Кутб вважав, що спадщина необхідна тільки незаміжнім жінкам, оскільки їх нікому утримувати, в інших випадках чоловік сам може подбати про жінку. Він звільнений природою від материнських турбот, тому реалізує свої фізичні й розумові здібності на виконання громадських справ, що розвиває в ньому раціоналізм. Проте в жінки, яка займається домашніми справами і материнськими турботами, більше розвинута емоційна сторона характеру, що потребує опори на чоловіка. Слова Корану «чоловікам над вами щабель» належить розуміти як встановлену опікунства чоловіка над жінкою. З огляду на психічні й біологічні особливості жінки Кутб виступав проти права жінок свідчити в суді: «Піддавшись почуттям, жінка може щось забути або приховати»⁴. На його думку, рівність статей визначається умовами життя, вводячи опікунство, іслам турбується не тільки про майнову, а й про моральну сторону, тому по-різному ставиться до обов'язків чоловіка і жінки.

Один із модернізаторів ісламу Мухаммад Ізза Дарузї доводив, що жінка повинна використовувати всі права, надані їй Кораном. «І якщо вона не бере участі в суспільно-політичних справах, то це відбувається

¹ Див.: Афіф Абд аль-Фаттах Таббарах. Дух мусульманської релігії. Цель и анализ корней ислама, его права под углом зрения науки философии. — Дамаск, 1384 год Хиджры. — С. 347.

² Див.: Саїд Кутб. Социальная справедливость в исламе. — Каир, 1958. — С. 53.

³ Там само. — С. 54.

⁴ Там само. — С. 54–58.

¹ Див.: Касим Амін. Вказ. праця. — С. 27.

² Див.: Андреев М. О некоторых новых тенденциях в исламском мире. Ближний и Средний Восток. История. Экономика. — М., 1967. — С. 8.

через певні обставини, а не через дискримінацію її Кораном»¹. Він вважав за необхідне всебічно проаналізувати становище жінки і виробити певні рекомендації арабським країнам для вдосконалення становища особистості залежно від тих або інших установлень Корана.

Один з провідних мусульманських ідеологів Єгипту Махмуд Шальтут, поділяючи ідею рівності чоловіків і жінок у соціальному житті, пояснював аят 189 сури 7 Корану як принцип, що надає і жінці, і чоловіку право на працю і рівну винагороду, як право кожного придбати майно на основі праці без будь-яких привілеїв тієї або іншої статі. Однак його подальші роздуми свідчать про те, що жінка не може претендувати на самовдосконалення та підвищення своїх професійних знань, тому що вона «не має права виконувати роботу, яка вище її природних здібностей»².

Позиція мусульманських ідеологів щодо жіночої освіти як необхідної умови реформування суспільства на всіх рівнях обґрунтовується відомим висловом пророка: «Кожен мусульманин і мусульманка повинні прагнути до освіти». «Освіченість» означає виховання жінок у релігійному дусі, щоб зберегти національний арабський дух. Чоловік і суспільство ім'ям Аллаха «мають право вимагати від неї дотримання релігійної моралі в усьому, бути скромною в поглядах, одязі, прикрасах, а також в усіх діях»³.

За визнання права жінки на освіту висловлювався головний імам Абд аль-Халім Махмуд, який писав: «Ми без сумнівів визнаємо, що освіта жінки — важлива закономірність для майбутнього ісламу»⁴, але звичай самітництва і покривала не заважає освіті. Ті автори, що змішують хадіс про необхідність освіти з хадісом про обов'язок носити покривало і самітництво, на його думку, неправильно пов'язують ці два положення та не розуміють суті ісламу. «Ісламське віровчення, — писав шейх, — не робить ніякої різниці між статями... Наша революція тільки почалася, але ми упевнені в її перемозі, тому що вона не що інше, як повернення до джерел. У своїй щирій сутності ісламське віровчення не розмежовує науки на релігійні й світські. Араби вживають одне й те саме слово «джамаа» для позначення і університету, і мечеті, іслам не робить відмінностей між священиком і вченим»⁵.

Свідченням підвищеного інтересу арабської громадськості до жіночого питання є скликання в рамках однієї країни або всього регіону з'їзду жінок, створення жіночих організацій, вироблення політичних резолюцій

¹ Мухаммад Изза Дарузи. Устав Корана в делах жизни. — Каир, 1960. — С. 82.

² Махмуд Шальтут. Комментарии Корана. — Каир, 1960. — С. 178

³ Мусульманский мир. 950–1150 / Пер. с англ; Отв. редакторы В. В. Наумкин, М. Б. Пиотковский. — М., 1981.

⁴ Абд аль-Халим Махмуд. Европа и ислам. — Каир, 1972. — С. 150.

⁵ Там само.

і рекомендацій з вимогами надання демократичних свобод, визнання за жінкою права на працю, освіту, зміни чинного сімейного законодавства.

Модернізація ісламу на сучасному етапі розвитку суспільних відносин відіграє позитивну роль. Вона сприяє залученню широких мас жінок у суспільно-політичне життя, створює сприятливі передумови для успішної боротьби за рівноправність жінки, пробуджує у народів арабського Сходу прагнення якнайкраще вирішити питання про права й обов'язки мусульманок.

Спостерігається не тільки пристосування ісламу до умов, що змінилися, а й пристосування нових правових інститутів до ісламу. За умов неграмотності пересічних мусульман та їх фанатичної прихильності до релігії виступи мусульманських діячів із закликом переглянути деякі мусульманські догми про становище жінки формують позитивне ставлення більшості населення до проблеми жіночої рівноправності. Важливого значення в арабських країнах здобуває виховання соціальної активності жінок. Однак обрання жінки депутатом парламенту або висування на посаду судді, прокурора чи керівника навчального закладу поширюється лише на окремих особистостей, що посіли ці високі посади завдяки перемозі національно-демократичних сил. Більшість жінок залишається поза громадсько-політичними процесами.

В умовах демократичних перетворень арабського суспільства відбулося чимало змін в поліпшенні соціально-правового становища мусульманки, питання про її емансипацію стало предметом пильної уваги урядових структур. В арабських країнах соціально-демократичної орієнтації створено необхідні умови для залучення жінок в соціально-економічне і суспільно-політичне життя, помітні зусилля по вдосконаленню чинного законодавства. Проте реальне впровадження принципу гендерної рівності в суспільні відносини мусульманських держав є справою майбутніх поколінь.

Надійшла до редколегії 20. 09. 05

П. Любченко, доцент НЮА України

Реформа територіального устрою як чинник розвитку місцевого самоврядування в Україні

Проблематика територіального устрою України останнім часом набула особливої гостроти. Розробленням пропозицій стосовно його реформування займаються правники, економісти, соціологи, історики,